

Прикази

Reviews

Marek Mikuš, *Frontiers of Civil Society: Government and Hegemony in Serbia*.

New York, NY: Berghahn Books 2018, pp. 358.

Монографија Марека Микуша „Рубови цивилног друштва: владавина и хегемонија у Србији“ објављена је 2018. године у едицији „Дислокације“ издавачке куће Berghahn Books. Ова едиција окупља монографије и зборнике који нуде одговоре на аспекте моћи у 21. веку који су „политички ангажовани, засновани на етнографском истраживању и теоријски бритки“ (сви преводи са енглеског моји). Микушева књига је утемељена на 16 месеци етнографског истраживања спроведеног од септембра 2010. до децембра 2011. године.

У уводу, Микуш оцртава свој критички приступ антрополошким теоријским доприносима проучавању цивилног друштва, државе и политике да би развио свој „’историјско-антрополошки’ приступ временским и просторним динамикама, политичкој рационалности, друштвеној сврси и стварним постигнућима српских реформи и њиховом комплексном односу са цивилним друштвом“ (10). Популарне антрополошке анализе дискурзивне конструкције државе и неолибералног гувернменталитета имале су утицаја на ауторово размишљање о цивилном друштву, али он их значајно допуњава анализом класних односа, односно „критичким материјалистичким и друштвено-релационим концептом државе“ (23). Наиме, аутор у великој мери користи оквир развијен на основу увида марксистичких аутора који виде државу и цивилно друштво као поља одвијања борби за хегемонију, у којима учествују, између осталог, и актери цивилног друштва.

Микуш не посматра цивилно друштво као одвојени сектор, него га види као поље у коме се стварају, репродукују и трансформишу разлике између економије, идеологије, и државе (17). Другим речима, аналитички концепт цивилног друштва који аутор користи различит је од емског значења овог концепта у Србији. Прво поглавље књиге је стога посвећено критичком разматрању историје цивилног друштва на овим просторима. Либерално гледиште негира постојање цивилног друштва у „тоталитарној“ СФРЈ, али Микуш указује на постојање разноврсних организација, радничких савета, самоуправних заједница и удружења која потпадају под његову дефиницију. У последњој деценији 20. века, обликовало се схватање цивилног друштва које га изједначава са „Другом Србијом“, односно скупом опозиционих актера окупљеним у невладиним организацијама (НВО), које су режимски медији називали „непријатељима српске нације“, „страним плаћеницима“ и „домаћим издајницима“. Тада се учвршћује и класно схватање цивилног друштва као грађанског друштва, где *грађанско* носи значење

цивилизovanости, урбаности и средњокласног идентитета. Микушева анализа показује како се уже схваћено цивилно друштво трансформисало после пада Милошевића: уместо идеолошке критике режима оно се оријентисало на бављење ефикасношћу државе и на тај начин допринело хегемоном процесу европеизације и неолиберализације Србије.

Друго и треће поглавље заједно чине други део књиге, насловљен „Сукоби око транснационалне интеграције“. У другом поглављу, Микуш разматра како су запослени у НВО одржавали наратив о европеизацији, који укључује елементе наратива транзиције и балканизма, а који је постао део хегемоног „здравог разума“. Учешће у пројектима размене знања између Србије и Словачке, које је Микуш пратио у свом истраживању, допринело је да неки од учесника развију критичке ставове према европеизацији, али они су били артикулисани као „конструктивна критика“. На тај начин, НВО нису довеле у питање сам хегемони процес, већ су допринеле његовом оснаживању. Аутор то објашњава анализом политичке економије европских интеграција: фондови Европске уније постали су главни извор финансирања за НВО, нудећи не само подршку за развијање партнерстава између државе и организација цивилног друштва, него и могућности за развој индивидуалних каријера.

Треће поглавље се фокусира на „националистичко цивилно друштво“, које обично не улази у емско схватање појма цивилног друштва. Аутор га посматра као покушај артикулације контрахегемоног пројекта заснованог „алтернативној, десничарској генеалогии српске државности – етнонационалистичкој, антикомунистичкој, монархистичкој и неотрадиционалистичкој“ (122). Поближе анализирајући класне и идентитетске аспекте ових организација, Микуш показује да су засновани на ограниченој критици која је привлачила поједине сегменте друштва, те стога није успела да утемељи нови блок моћи, упркос својој популистичкој реторици.

Трећи део књиге насловљен је „Неолиберализација на рубу државе и цивилног друштва“ и садржи четврто и пето поглавље. Четврто поглавље бави се партнерствима између државе и цивилног друштва. Аутор анализира реформе које су водиле ширењу односа партнерства и успостављању режима регулације тих односа успостављањем квазитржишних пракси у циљу промовисања европске интеграције, демократизације и смањења трошкова. Упркос томе што су наведени циљеви били транспарентност и демократизација, тај процес је заправо нудио могућност да „мала и релативно стабилна мрежа невладиних организација и појединаца повезаних са невладиним организацијама“ (167), које аутор назива „господарима руба“ (*frontier masters*), прошири свој утицај на померање руба државе и цивилног друштва.

Пето поглавље бави се „традиционалним“ удружењима особа са инвалидитетом, односно организацијама које су задржале део наслеђа југословенског цивилног друштва. „Напредније“ НВО су користиле реч „традиционално“ да пежоративно опишу организације које су, наводно, заостајале у праћењу реформи у домену социјалне помоћи. Микуш анализира како су ове НВО користиле „наизглед вредносно неутралне и универзалне норме ефикасности и транспарентности“ (176) и на тај начин допринеле увођењу и давању легитимитета новом режиму регулације особа са инвалидитетом који их је приморавао да се прилагоде тржишту радне снаге и постану „независне“. У том

процесу, нетрадиционалне НВО су се боље поставиле у надметању за ресурсе и утицај на доношење политичких одлука. Упркос томе, Микуш показује да се традиционална удружења јесу прилагодила новом систему у коме је борба за очување наслеђа социјализма „суштински рационална контрахегемона стратегија очувања и проширења оних материјалних давања које су особе са инвалидитетом и даље примале“ (199).

Шесто и седмо поглавље чине четврти и последњи део књиге, насловљен „Либерално цивилно друштво и друштво у ширем смислу“. У шестом поглављу, аутор се фокусира на развој пракси прикупљања средстава из домаћих извора, након дугогодишње зависности од иностраних извора финансија. Он показује да је промена модела финансирања била „део већег пројекта који је повезао односе рационалне филантропије у настајању, који су налик на уговоре и тржишне односе, са праксама легитимисања и подршке за приватизацију јавног домена“ (205). У пракси, нови облици финансирања су у великој мери зависили од позивања на моралне вредности и грађења блиских односа са донаторима, које су главни промотери рационалне филантропије и пракси финансијског менаџмента иначе критиковали као нетранспарентне и коруптивне. Микуш у тој промени политичке економије цивилног друштва види могућност да неки његови припадници промене своју класну позицију и однос према хегеконом пројекту.

Седмо поглавље бави се „јавним заступањем“ као праксом чији је замишљени циљ био да промени друштвене односе између неколико домена и актера на нивоу „локалних заједница“. Идеално, на тај начин би се извршила „’демократизација’ – део настојања да се преобликује јавни домен у складу са хегеконом пројектом транзиције“ (235). Претпоставка у позадини ове иницијативе била је да у Србији постоји недовољно знање о демократији. Стога, НВО је требало да служе као повезница између „заједнице“ и „доносилаца одлука“, што би створило „нове, НВО-центричне механизме политичке партиципације и представљања“ (243). Микуш посебно анализира како се одвијао један процес заступања у Вршцу. У контексту емског разумевања релационе географије, у односу на Београд, Вршац је „провинција“ у којој „моћници“ и „шерифи“ представљају „центре моћи“ и организују сопствене клијентелистичке мреже засноване на контроли локалних ресурса. Модели партиципације које су донеле стране донаторске агенције преношени су прво на водеће НВО из Београда, које би онда требало да их пренесу организацијама у „провинцији“. Микушева анализа случаја Градског парка у Вршцу, међутим, показује да је успех локалне иницијативе био у супротности са приоритетима и методама које су обично приписиване НВО сектору: локална иницијатива је пригрлила отворен политички став у сукобу са локалним структурама моћи уместо технократског приступа и ослањала се на односе на над-локалним нивоима уместо фокуса на односе унутар „заједнице“ на локалном нивоу.

У закључку, аутор разматра како аргументи проистекли из његовог истраживања стоје у односу на антрополошку литературу о НВО. У антропологији је широко прихваћено виђење да су НВО „антиполитичке машине“, односно да доприносе деполитизацији кроз инсистирање на технократским решењима. Многе НВО у Србији јесу инсистирале на наводно вредносно неутралним циљевима попут уклањања штетног утицаја политике, рационализације, ефикасности, итд. Упркос њиховом инсистирању на

аполитичности, емско виђење цивилног друштва наглашава да су НВО несумњиво политички актери. Микуш стога тврди да је потребно имати „градирани концепт деполитизације“ (270). Његов материјал указује на многоструке могућности да политика уђе у наводно аполитичне реформе. Такође, важно је имати у виду начине на који је хегемони пројекат, који је представљан као супериоран због своје аполитичности, био подложен критици и субверзији. Стога не треба прецењивати успешност „стратегија деполитизације да обликују разумевања и праксе оних који су на различите начине обухваћени планираним интервенцијама“ (276). У епилогу, Микуш се осврће на дешавања након завршетка његовог истраживања која указују на могућност да се доминантни облик цивилног друштва у Србији преобликује изнутра.

Кроз целу монографију, Микуш визуализује цивилно друштво посредством метафоре вишеструких рубова (frontiers). „’Руб’ је неустаљена, променљива врста границе која се помера са напредовањем неке врсте људске активности, попут пољопривреде, капитализма или науке“ (17). Из овог цитата види се да конотација енглеске речи *frontier* није обухваћена српском речју *руб*. Такође, значење тог термина у енглеском оригиналу је у великој мери обликовано историјом досељеничког колонијализма у англосаксонском свету, где руб представља могућности за експанзију која дозвољава потенцијално неограничен раст онима који имају користи од њега, на штру оних који су раније насељавали те рубове. Иако ширење либералног концепта има неке карактеристике које се могу описати као неоколонијалне, Микушева анализа се не осврће на њих.

Упркос потенцијалним ограничењима за коришћење аналитичког појма руба на српском језику, Микуш изврсно користи велике интерпретативне могућности овог термина у енглеском оригиналу када говори о „три међузависне врсте рубова: прво, о рубовима цивилног друштва и државе, економије и ширег друштва; друго, о рубовима између различитих врста цивилног друштва...; и, треће, о временској логици хегемоних идеологија транзиције“ (19). Стога, Микушева студија представља вредан допринос политичкој антропологији заснованој на етнографском истраживању и дубоком разумевању феномена у постсоцијалистичком периоду у Србији.

Огњен Којанић

Цртеж и антропологија

Снови о прошлости и традицији: Олга Бенсон,
уредник Љилјана Гавриловић
Етнографски институт САНУ, Београд 2019.

Обимна збирка цртежа и акварела академске сликарке Олге Бенсон, сачувана у Етнографском институту САНУ, стара скоро седамдесет година, јавности је до сада била готово у потпуности непозната. Изложба *Снови о прошлости и традицији: Олга Бенсон*, приређена у Галерији науке и технике САНУ (23. децембар 2019 – 23. јануар 2020), као и монографија под истим називом, пружају нијансиран увид у животни пут и богат стваралачки опус уметнице, који је био